

A *madzsar* népnév a történeti forrásokban

SUDÁR BALÁZS

Köztudott, hogy számos keleti nyelvben — elsősorban a török nyelvcsaládban, de például a perzsában és az arabban is — a népnévünkön neveznek meg minket, s ez a név a *madzsar*. Erről a névalakról többen írtak már, gyakran inkább őstörténeti szempontból és elsősorban példafelmutatás jelleggel (NÉMETH 1930: 322–336, BASKI 2010: 109, KUSKUMBAJEV 2011: 49–64). Magam most megpróbálom összegyűjteni és rendszerezni a látókörömbe került korai adatokat, elsősorban felbukkanási körülményeik — azaz történeti kontextusuk — szempontjából. Eltekintek a görög források gyakran említett, de a magyarsággal csak nagyon bizonytalanul kapcsolatba hozható információitól, például Muagerisz királytól és a Matzarón erődtől, és nem elemzem az eltérő hangsorú, bár esetlegesen a magyarsággal kapcsolatba hozható névalakokat, például a *makar*-t sem.

Népnévünk először *madzsgar* alakban tűnik fel a Dzsajhání-hagyományhoz köthető munkákban. Az első ismert forrás Ibn Ruszta 10. század eleji műve, az utolsó pedig a 17. században készült az Oszmán Birodalomban (ZIMONYI 2005: 13–49), és ide sorolható az al-Bírúni kevés figyelemre méltatott munkájában szereplő említés is (Al-Biruni¹ 145–146, Al-Biruni² 200). Véleményem szerint a szó egyetlen forrásra, Dzsajhání informátorára megy vissza, kizárólag ebben a szöveg-hagyományban használják, és a keleten maradt magyarságot nevezik meg vele (B. SZABÓ–SUDÁR 2022). Bár a lejegyzések meglehetősen különbözőek, és ez sok vitára adott alapot, alapvető betűsoruk azonos (محرر), csak a mellékjelek — az ún. diakritikus pontok — tekintetében térnek el egymástól. Ez a jelenség az ismeretlen szavak másolása esetében általános hibának tekinthető az arab írásban (ORMOS 2005: 738–739). Ezzel a nehézséggel a kortársak is tisztában voltak, ezért a nehezen érthető neveket időnként kibetűzték, esetünkben a 14. század elején alkotó Abu'l-Fidá művében találunk ilyet: a leírás szerint a helyes olvasat a *madzsgarijja* (ORMOS 2005: 743–744), ami a *madzsgar* népnévre mehet vissza. A *dzsim* (ج) betű jelenléte azonban egy további problémát is felvet. A korszakban ugyanis egy sor perzsa szó lejegyzése esetében az arabok a *dzsim*, míg a perzsák a *kaf* (ك) betűt részesítették előnyben, így jöttek létre a Gúr–Dzsúr, Azerbajgán–Azerbajdzsán, Gurgán–Dzsurdzsán névpárok. Márpedig népnévünk lejegyzése

iráni közegekből, a számánida udvarból származik, de első szövegünk, amely tartalmazza, arab nyelvű, és az Abbászida Kalifátus központjában készült. Felmerülhet a gyanú, hogy esetleg az arabos forma maradt ránk, és az eredeti lejegyzés inkább *kaf*-ot tartalmazott. (Ez már csak azért is érdekes, mert egyébként léteznek ilyen típusú nevek.) Mivel azonban a Dzsajhání-hagyomány minden ismert szövegében — a perzsa nyelvűekben is — a *madzsgar* alak vagy annak valamilyen változata szerepel, a *dzsim* betűt tartalmazó alakot kell elsődlegesnek tekintenünk. A betű hangértéke azonban még így sem teljesen egyértelmű, mivel különböző területeken eltérő hangok jelölésére használták, kiejtése ma is [dzs]-tól [g]-ig terjed. Különös továbbá, hogy a *dzsim* után magánhangzó közbeiktatása nélkül egy *gajn* [g] is következik, ami egy ritka betűkombináció, és mindenképpen valamilyen bonyolultabb hangkapcsolat kifejezésének igényére utal.

A források következő nagy csoportja a mongol hódítások időszakához kapcsolódik. Az elbeszélő források szükségszerűen megemlékeznek a magyarok ellen vívott harcokról, csak hogy az országra és lakóira elsősorban a *keler* és a *bas-kír* (*baskird*, *basgird*) nevet használják. Mindemellett a Mongolok titkos történetében népvünk is szerepel *madzsarat* formában, amely ugyan felvet nyelvészeti nehézségeket, de értelmezése kevésbé kétséges (LIGETI 1979: 75). A mongol szöveg nyomán a kínai birodalmi krónika, a Jüan Si szintén *madzsar* formában rekonstruálható alakban közli a népvét (LIGETI 1979: 78). A név kétszer szerepel a szövegben, először a Dzsingisz kán által kiküldött Szübeetej batur kelet-európai hadjárata (1222–1223) kapcsán, másodjára pedig egy erre való visszautalásként az Ögödej kán trónra kerülése (1228) utáni rendelkezések között. Egyetlen eseményről van tehát szó, amelynek nincs köze Magyarországhoz. (A Titkos történetben a Kárpát-medencei harcok egyáltalán nem is szerepelnek.) Felmerült azonban, hogy a feljegyzések egy összesített, nem csak a megjelölt időpontra vonatkozó hódítási listát tartalmaznak (LIGETI 1979: 79–80, KATONA szerk. 1981: 56), így a *madzsarat* vonatkozhatna Magyarország lakóira is, a szöveg alapján azonban ez nem bizonyítható, és valószínűbb, hogy a keleten maradtakat jelölték vele, akik ellen egyébként másfél évtizeden keresztül harcoltak a mongolok.

A mongol hódításokról azonban muszlim krónikák is beszámolnak. A kortárs, „hivatalos” történetírónál, Dzsovajnínál (1226–1283) nem szerepel a *madzsar* név, a magyarországi hadműveletek leírásánál a *kerel*-t és a *basgird*-ot használja (KATONA szerk. 1981: 63) Valamivel később, 1310 körül Rasídaddín már említi a *madzsar*-okat, de a Titkos történethez hasonlóan szintén kelet-európai kontextusban (Rasíd ad-dín¹ 41, 43, 55, Rasíd ad-dín³ 55, 56, 70). Rasíd ad-dín egyébként tud Toktaj (Kék Horda, 1291–1312) és Baján (Fehér Horda, 1302–1309) kánok madzsar harcosairól is az oroszok, a cserkeszek és a kipesakok mellett (Rasíd ad-dín² 275). Ezt az információt viszi tovább azután például Muineddín Natanzi is a 15. században (Natanzi 6).

Ugyanebben az időszakban a keleti magyarságot jó néhány más forrás is megemlíti mai népvünkkel. Utal rájuk például útleírásában Marco Polo: *Maniar* (Polo 234), és szerepelnek a krími rabszolgakereskedelemtől megemlékező, 13–14. századi olasz forrásokban is: *Manier, Maier, Manjer, Manjer, Maiar*. E betűsorok az írástörténet tükrében nagy valószínűséggel szintén a *madzsar* alakot próbálták visszaadni, erre utal az is, hogy a Kuma menti *Madzsar* város nevét is így jegyezték le. Ráadásul sosem jelölik e szóval Magyarországot vagy annak lakosait, rájuk az *Ungaria* és az *ungaro* jelzőt használják (TARDY 1980: 88–90, 133–137, TARDY 1981). Figyelemre méltó, hogy ugyanebben az időszakban a Volga közelében, Csisztopolban eltemettek egy Iszmáíl bin Madzsar Redzseb nevű férfit, az apa nevének jelzője egyértelműen népvüncre utal (RÓNA-TAS 1986: 78–81, HAKIMZJANOV 1986: 176–177). Samszaddín Muhammad al-Dimaskí szintén ekkortájt, 1300 körül fejezte be hatalmas kozmográfiai művét (Nuhbetü'd-dehr fi adzsáibi'l-ber ve'l-bahr 'Az idők választéka a szárazföld és a tenger csodáiból'), amelyben azt állítja, hogy a Don mellékfolyói többek között a madzsar és a baskír vidéken erednek (Al-Dimaskí 106, KMOŠKÓ 2007: 108). E forráscsoport — Julianus barát információinak megfelelően — egyértelműen mutatja, hogy a keleti magyarság komoly közösséget képezett, és a kívülállók *madzsar*-nak nevezték őket. E néven szerepelnek néhány 16. századi orosz forrásban is, nyomaikat azonban elsősorban a Volga–Oka környéki *mozsar* elemű településnevek őrzik (VÁSÁRY 1975).

Az első olyan adatot, amelyben talán a Kárpát-medencei lakosságra vonatkozik a *madzsar* név, Gűjük kánnak a pápához írott levele (1246) tartalmazza. A levél eredetileg mongolul íródott, de perzsa és latin fordítása is készült. A kán többek között válaszol a pápa azon szemrehányására, hogy Magyarországot (*Hungaria*) is megtámadta. E ponton az eredeti és a fordítások eltérnek, a pápa Lengyelországot is emlegeti, ami a perzsa változatban nem szerepel, a kán pedig azt írja, hogy nem tudja, miről van szó, ekkor említi a perzsa szöveg a *madzsar* népvencet is. A kán válasza alapján nem teljesen egyértelmű, hogy ő mire gondolhatott, annyi bizonyos, hogy a fordítók Magyarországra (PELLIOT 1922–1923: 17, LIGETI 1979: 78). És az is biztos, hogy ez népvünc első „*madzsar*-típusú” lejegyzése.

Bő fél évszázaddal később, a 14. század elején Abu Szulejmán Davud Benáketi közép-ázsiai történetíró Magyarországot — és egyértelműen azt — *Madzsarisztán* néven említi (D'OHSSON 1828: 272), s megközelítőleg ugyanekkor jegyzi le Abu'l-Fidá is a *madzsar* népvencet (1321). Az ő esete azonban kissé bonyolultabb: a keleti magyarokat a Dzsajhání-hagyománynak megfelelően *madzsar*-nak nevezi, ezzel szemben Magyarországot *Hunkár*, azaz Hungária néven említi, lakóit pedig *hunkár*-nak vagy *basgird*-nak titulálja (ELTER 1985, 1997). (Ennek régi hagyományai vannak a muszlim névhasználatban.) A *madzsar* név

egyetlen helyen szerepel, a Duna — s nem Magyarország — leírásánál, az oláhok (*avlak*) és a szerbek társaságában. Abu'l-Fidá a két magyar csoportot, illetve a *madzsgar* és a *madzsar* nevet nem köti össze, ahogy a keleti *baszdszirt*-okat sem a magyarországi *basgird*-okkal (KMO SKÓ 2007: 125, 134, 135, 146, 148). (Valójában az sem egyértelmű, tudja-e, hogy az általa említett madzsarok Hunkár lakói.) Ezek az adatok arra utalnak, hogy a keleti szerzők körében felbukkant ugyan az az ismeret, hogy Magyarország lakói a *madzsar*-ok, de ez nem tűnik sem biztos, sem pedig elterjedt tudásnak.

A mongol hódításoknak volt egy másik következménye is népnevünk szempontjából: néhány dzsingiszida herceget *Madzsar*-nak neveztek el. Például Dzsocsi egyik fia, Sejbán (?–1248) a 11. gyermekének adta e nevet. Dzsocsi hatodik fiának, Tangkutnak, és kilencedik fiának, Singkurnak is volt *Madzsar* nevű gyermeke. A tizedik fiú, Csimtaj egyik unokája is e nevet viselte, és Tangkut egyik fiának, Szubdajnak a gyermekét is így nevezték (Rasíd ad-dín¹ 115, 119–120, 122, 125–126, Rasíd ad-dín³ 111–114, 117). Mellettük a kelet-európai mongol hódítások egyik vezéralakja, Szübeetej is így nevezte el egyik gyermekét. Mindez jól magyarázható a hódításokkal: a dzsingiszidák láthatóan szívesen adták gyermekeiknek a legyőzött népek nevét (pl. *Orusz*, *Merkit*, *Tatar* stb.) (Abu'l-gázi 152, RÁSONYI NAGY 1931: 314). Kérdés persze, hogy itt a Kárpát-medenceiek vagy a Volga-vidékiek voltak-e a névadók. Vannak azonban más *Madzsar* nevűek is: például a legyőzött merkitek egyik hercege, Tokta bigi fia, aki már a kelet-európai hódítások előtt elhunyt (THURY 1896: 73–74). Ezt a nevet viselte Argun hán egyik nőkerje is, akit fia, Gazan (1295–1304) mellé rendelt (Tevārīh-i güzīde 175). 1328-ban és 1388-ban a mameluk Egyiptomban élt egy *Madzsar* illetve egy *al-Madzari* nevű emír (RÁSONYI–BASKI 2007: 519). E neveket nehezebb a mongol hódításokból magyarázni, nem lehetetlen, hogy a keleti magyar töredékekkel függenek össze.

A magyar kutatás azonban nem ezekkel az adatokkal szembesült először, hanem a Kaukázus északi előterében álló *Madzsar* város nevével, amelyről már a 18. század derekán is tudtak, és az Oroszországból érkező információk, valamint a magyar utazók folyamatosan napirenden tartották a kérdést (KLIMA 2011). A városról az első biztos említés Abu'l-Fidánál olvasható a 14. század elején, és a század végén már le is rombolták Timur Lenk seregei. A város nevét számos forrás megőrizte, például Ibn Battúta útleírása, a kor krónikásai és maguk a városban vert pénzek is (Ibn Battúta 375, 376, 379, 382, LEBEGYEV 2014). Hogy a településnek pontosan mi köze volt a magyarokhoz, nem tudjuk, de az tény, hogy a környéken rendszeresen felbukkan e név. Például a Derbend-náméban, amelynek ugyan csak meglehetősen kései kéziratok ismertek, ám törzsanyaga a 7–8. századi eseményeket meséli el, és kiegészítései sem igen nyúlnak túl a 12. századon. Ebben ugyan magyarok nem szerepelnek, de két dagesztáni város, *Ulu* és *Kicsi Madzsar*

igen. Ezek magyarokkal való kapcsolata szintén nem ismert, de a név jelenlétét mindenképpen dokumentálja (CSIRKÉS–SUDÁR 2017). A Kuma menti *Madzsar* egyébként pusztulása után is ismert maradt, a Nogaj Horda kicsi dzsüziének (szárnyának) volt az egyik központja, illetve gyülekezőhelye (TREPAVLOV 2007: 389, 410, KLAPROTH 1812: 431–433). A *madzsar* szó helynevekben is feltűnik a Kaukázus környékén, itt azonban nehezíti a tisztánlátást, hogy a grúz nyelvben a szó értelmezhető, és új bort, az örmény *macsarak* pedig sajtot jelent (NÉMETH 1930: 331). Heinrich Julius Klaproth a kelet-kaukázusi kubacsi népcsoport legnagyobb törzseként említi a *madzsar*-t (*madshar*), amelyet a Kuma menti *Madzsar* várossal is kapcsolatba hoz (KLAPROTH 1814: 139). Ennek ugyan nem akadtam máshol a nyomára, az viszont érdekes, hogy a névformát a korábban említett genovai adatokhoz hasonlóan *manschar* alakban is lejegyezte.

A következő forrás csoportot a nemzetségnevek képezik, amelyek a 15. századtól kezdenek felbukkanni forrásainkban. Ezek egyfelől a különböző sztyepei államok alkotórészeit — törzseit és nemzetségeit —, másrészt egyes személyek nemzetségi háttérét jelölik. A madzsarok viszonylag sokszor feltűnnek például az özbekek között. Az özbek történeti tudat 92 nemzetséget tart számon, ezek listái azonban meglehetősen különbözőek, a nemzetségeknek csak a fele szerepel rajtuk rendszeresen, mások csak egy-két listában tűnnek fel: ilyen a *madzsar* is (OMOROV 2012). A nemzetség még a 20. században is létezett, LIGETI LAJOS az afganisztáni Kunduz közelében, Imamdzsab településen (1939: 209–210), Tóth Tibor pedig 1968-ban a dél-özbegisztáni Gulisztán (Guliston) környékén találkozott a tagjaival (ACZÉL KOVÁCH 1968). Szamarkand és Buhara között, Tatkend falunál, valamint Híva környékén *madzsar* nemzetségekről tudott Zeki Velidi Togan (NÉMETH 1930: 329). *Madzsar* nemzetségnevű harcosok különböző elbeszélésekben is előkerülnek a régióban. Keldis Bahadur madzsar Abdullah aranyhordai kán (1367–1370) embere (Hafiz Tanis krónikája: Matyeriali 283), Musztafa oglan madzsar Abulhajr kán (1428–1468) kán mellett (Maszúd bin Oszmán Kúhisztáni krónikája: Isztorija 238), Timur madzsar pedig annak fia, Kucskunsi mellett harcolt (Mahmúd bin Váli krónikája: Matyeriali 360, BENKŐ 2021). Muhammad Síbani (1499–1510) özbek kán hadában ott volt a madzsar *ojmak*-ból (nemzetségből) való Sejh Mezid Bahadir is (THÚRY 1896: 913, Tevārīh-i güziđe 213). (A személynév után helyezett nemzetségjelölés a kor jellegzetes névhasználati megoldása.)

A madzsarok a nogajok egyik ágának is tagjai voltak. A Jediszán ('hét törzs') törzsszövetség egyik törzse e nevet viselte, és családnévként a 19. században is feltűnt (*Мажаарь*) (TREPAVLOV 2007: 431, 477, 490, SZEMENOV 1895: 387, 399). Figyelemre méltó a kazakisztáni *madjar* (*мадьяр, мадияр, мадияр*) nemzetség (MÉSZÁROS 1910: 45, BENKŐ–KHINAYAT 2007), amelynek eredetmondája rokon névképzésű testvérekről szól (*Hudijár, Aldijár, Madijár*), ennek tükrében

nevük aligha függ össze a *madzsar* népnévvel (BASKI 2010). Mindemellett nem elképzelhetetlen, hogy a monda később alakult ki, és a névnek egyfajta népetimológias „megfejtésén” alapul, így a *madjar* mégiscsak a *madzsar*-ra menne vissza. E lehetőséget gyengíti, hogy a név arab betűs lejegyzése (ماديار) (BENKŐ–KHINAYAT 2007: 29, 84) teljes mértékben kilóg a megszokott alakok közül, miközben a kazakok használják a *madzsar* (Мажсарь) nevet (RÁSONYI–BASKI 2007: II, 464, 519).

Madzsarok tűnnek fel Anatóliában is a türkmén nomádok között, akik azután ilyen nevű, máig létező településeket és *Madzsaroglu* (Macaroglu 'magyarfi') nevű családokat alapítottak. A rájuk vonatkozó adatok ugyan a 19. század derekán sokasodnak meg, de már a 15. században is említik őket (a legkorábbi lejegyzés *Madzsar* falu nevére 1485-ből való; Edirne 452), mindig a nomádok között. Könnyen lehet, hogy az oguz törzsszövetséggel együtt sodródtak be ők is Anatóliába (SUDÁR 2022).

A fenti adatok kellőképpen bizonyítják, hogy a *madzsar* csoportnév jelen volt a sztyeppe történetében, és sporadikusan máig fennmaradt. Másfelől az is jól látható, hogy e csoportok nem tettek szert komolyabb jelentőségre, az eseményeknek inkább mellékszereplői voltak. A sokszáz ismert nevű klánfőnök és vitéz mellett csak egy-egy *madzsar* nemzetségbeli tűnik fel, a törzsek és nemzetségek felsorolásában ritkán tűnik fel a név, ahogy az anatóliai nomádok soktízezres összeírásaiban is alig-alig találunk belőlük. Ez annyit jelent, hogy a sztyeppe történetébe csak kisebb csoportok kapcsolódtak be ezen a néven, nagyobb tömb talán a Volga vidékén és esetleg a Kaukázus környékén élhetett.

A *madzsar* népnevet többnyire arab betűs forrásokban találjuk meg. Az írásképek sokféle, de stabil elem benne a *m-dzs-r* mássalhangzóhármassal. A magánhangzó lejegyzése esetleges, elmaradhatnak, lejegyezhetik valamelyik vagy mindkét *alef*-et. Ez a változatosság egyúttal azt is jelzi, hogy mindkét magánhangzó [a], ahogyan azt a mai kiejtésben is tapasztaljuk (*macar*, маджар, мажар). A Dzsajhání-hagyomány írásképe ehhez képest eltér, magánhangzó nem szerepel, de a *dzsím* után egy *gajn* is áll. Ettől a viszonylag egységes hagyománytól gyökeresen eltér a kazak nemzetség nevének betűsora.

Kérdéses, hogy a névnek milyen jelentéstartalmat tulajdonítottak. Az egyértelmű, hogy a keleti magyarság viselte, és elsősorban őket értették rajta. Tanulságos, hogy a földrajzi írók nem kötik össze a *madzsgar* népnevet Magyarországgal, amelyet *Ungarijja*-nak ~ *Unkalijja*-nak neveznek. (Ahogy az olaszok sem látják a kapcsolatot a *maniar* és az *ungaro* között.) Érdekes, hogy a korai oszmán források (Nesrí, Turszun bég, Júsuf bin Ahmed) sem a *madzsar* szóval jelölik a magyarokat, hanem az *Üngürüsz*-t, illetve az *Üngürüsz eli*-t, azaz a Hungáriát és a Hungária népe kifejezést használják. (Mindeközben magát a *madzsar* szót ismerhették, hiszen ilyen nevű nemzetségeket összeírtak. Más kérdés, hogy őket

közönséges türkmén nomádnak tekintették.) Ezen majd csak a török hódoltság időszaka fog változtatni, amikor a *madzsar* népnév egyre komolyabb szerepet tölt be (pl. Iyani 3a, 32b).

Mindezek alapján elképzelhető, hogy a *madzsar* népnév Keleten mint kisebb törzsi-nemzetségi csoportok neve ismert, de ezeket kezdetben nem kötötték össze sem Magyarországgal, sem a Dzsajhání-hagyomány *madzsar*-jaival. Talán a tatár hódítások nyitják meg a kaput a *madzsar* név Kárpát-medencei magyarokra való használata előtt, ennek első emlékei Gűjük kán levele, majd Benáketí és Abu'l-Fidá közel egykorú, 14. század eleji műve. Mindez azt sejteti, hogy a magyarországi magyarok *madzsar*-ként való azonosítása nem volt magától értetődő a keleti világban, és inkább egy újratanulási folyamat eredményének tűnik.

Írásom végén összefoglalóan — mintegy függeléként — közreadom a *madzsar* népnév különböző, arab betűs lejegyzéseinek táblázatát.

névalak	szerző	közlés	vonatkozó terület	dátum
مجر [madzsar]				
	Iszmail bin Madzsar Redzseb sírköve	HAKIMZJANOV 1986: 177 és fig 3.	Volga-vidék	1311
	[modern arab]			
مجار [madzsár]				
	Muineddín: Natanzí	Natanzí 60	Közép-Ázsia	15. sz.
	[modern perzsa]			
	[késő oszmán]			
ماجر [mádzsar]				
	Gűjük kán levelének perzsa fordítása	PELLIOT 1922– 1923: 17	Mongólia	1246
	Ibn Battuta	Ibn Battúta II, 375, 376, 379, 382	Kaukázus	14. sz. eleje
	Abu Szulejmán Be- náketí	D'OHSSON 1828: 272	Közép-Ázsia	14. sz. eleje
	Madzsarban vert pénzek	LEBEGYEV 2014	Kaukázus	14. sz.
	Tevárh-i dzsedíd-i vilájet-i Üngürusz	Iyani 3a, 32b	oszmán	16. sz. vége

ماجار [mádzsár]				
	Derbendnéme	Derbend-náme 6	Kaukázus	17. sz.
	Samszaddín Abu Abdallah al-Dimaskí	Al-Dimaskí 106	Közel-Kelet	1300 k.
	Rasídeddín	Rasíd ad-dín ¹ 41, 43	Közép-Ázsia	14. sz. eleje
	Abulfidá	Abu'l-Fidá 85	Közel-Kelet	1320 k.
	Dzsingiszida hercegek neve	Rasíd ad-dín ¹ 119–126	Mongol Birodalom	13. sz. 2. fele
	Madzsar emír	RÁSONYI–BAS- KI 2007: 519	Mongol Birodalom	1332
	Abulgázi Bahadur kán	Abu'l-gázi I, 19	Közép-Ázsia	17. század közepe
	özbeg nemzetségnév	OMOROV 2012: 14	Közép-Ázsia	
	Városnév, mozdoki tatár krónika	KLAPROTH 1912: 431	Kaukázus	
	Edirnei alapítványi irat	Edirne 452	Oszmán Birodalom	1485
	[késő oszmán]			

Irodalom

- ACZÉL KOVÁCH TAMÁS 1968. Új meglepő kutatási eredmények a magyarok eredetéről. A rejtélyes Kusán Birodalom. *Magyar Nemzet* 24/262 (1968. november 7.): 9.
- B. SZABÓ JÁNOS–SUDÁR BALÁZS 2022. Gyula népe. Madzsgarok a 10. századi muszlim földrajzi irodalomban. In: SUDÁR BALÁZS szerk., *Dentumoger 2. Tanulmányok a korai magyar történelemről*. Források és tanulmányok 7. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport. 121–150.
- BASKI IMRE 2010. A kazak madijar nemzetségnév és a magyar népnév állítólagos közös eredetéről. *Nyelvtudományi Közlemények* 107: 95–130.
- BENKŐ MIHÁLY 2021. A keleti magyarok részvétele a kazak és üzbég kánságok megalapításában. URL: https://julianusbaratai.blog.hu/2021/11/07/benko_mihaly_a_keleti_magyarok_reszvetele_a_kazak_es_uzbeg_kansagok_megalapiasaban
- BENKŐ MIHÁLY–KHINAYAT, BABAKUMAR 2007. *A keleti magyarság írott emlékeiből*. Budapest, Masszi.
- CSIRKÉS FERENC–SUDÁR BALÁZS 2017. Ulu Madzsar, Kicsi Madzsar és a Derbend-náme. A kaukázusi Madzsar nevű települések kérdéséhez. In: SUDÁR BALÁZS szerk., *Dentumoger 1. Tanulmányok a korai magyar történelemről*. MTA BTK Magyar Őstörténeti

- Témacsoport — Források és tanulmányok 2. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 183–222.
- D’OHSSON, CONSTANTINE 1828. *Des peuples du Caucase et des pays au nord de la mer Noire et de la mer Caspienne: dans le dixième siècle, ou Voyage d’Abou-el-Cassim*. Paris, Didot.
- ELTER ISTVÁN 1985. Magyarország Idrīsī földrajzi művében (1154). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica* 82: 53–63.
- ELTER ISTVÁN 1997. A magyarok elnevezései az arab forrásokban. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel* 3. Budapest, Balassi. 99–104.
- HAKIMZJANOV, F. S. 1986. New Volga Bulgarian inscriptions. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 40: 173–177.
- KATONA TAMÁS szerk. 1981. *A tatárjárás emlékezete*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KLAPROTH, HEINRICH JULIUS VON 1812. *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808*. 1. Halle–Berlin, Waisenhaus.
- KLAPROTH, HEINRICH JULIUS VON 1814. *Beschreibung der russischen Provinzen zwischen dem Kaspischen und Schwarzen Meere*. Berlin, Maurer.
- KLIMA LÁSZLÓ 2011. *Madzsar, a főváros*. <https://m.nyest.hu/renhirek/madzsar-a-fovaros>
- KMOSKÓ MIHÁLY 2007. *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/3*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 23. Budapest, Balassi.
- KUSKUMBAJEV, AJBOLAT 2011. *Magyarok Keleten és Nyugaton. Magyar–türk–kipcsak kapcsolatok a középkorban*. Ómúltunk tára 8. Budapest, Napkút.
- LEBEGYEV, VALENTYIN PETROVICS 2014. = ЛЕБЕДЕВ, ВАЛЕНТИН ПЕТРОВИЧ, Маджар — новый монетный двор Золотой Орды XIV в. URL: <http://muzeideneg.ru/research/madzhar-novyiy-monetnyiy-dvor-zolotoy-ordyi-xiv-v/>
- LIGETI LAJOS 1979. A magyar nép mongol kori nevei (magyar, baskír, király). In: LIGETI LAJOS, *A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van* 2. Budapest oriental reprints A 2. Szerk. SCHÜTZ ÖDÖN–APOR ÉVA. Budapest, Akadémiai Kiadó. 72–91.
- MÉSZÁROS GYULA 1910. *Magna Ungaria*. Budapest, Franklin.
- NÉMETH GYULA 1930. *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- OMOROV, TIMURLAN 2012. Türkistan’daki Özbek Hanlıgının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları. *TUBAV Bilim Dergisi* 5/2: 7–18.
- ORMOS ISTVÁN 2005. A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. *Hadtörténelmi Közlemények* 118: 733–781.
- PELLIOT, PAUL 1922–1923. Les Mongols et la Papauté. *Revue de l’Orient Chrétien* 3: 3–28.
- RASONYI LÁSZLÓ–BASKI IMRE 2007. *Onomasticon Turcicum. Turcic Personal Names 1–2*. Bloomington, Indiana University.
- RASONYI NAGY LÁSZLÓ 1931. „A honfoglaló magyarság kialakulása”-hoz. *Magyar Nyelv* 27: 314–316.

- RÓNA TAS ANDRÁS 1986. A magyar népnév egy 1311-es volgai bolgár sírfeliraton. *Magyar Nyelv* 82: 78–81.
- SUDÁR BALÁZS 2022. Madzsarok Anatóliában: kora újkori magyar bevándorlók vagy nomád törökök? In: TÜRK ATTILA–JANCSIK, BALÁZS–SUDÁR BALÁZS szerk., „*Hadak útján*”. *A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport–Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Régészettudományi Intézet–Martin Opitz. 505–522.
- SZEMENOV, NANU 1895. = СЕМЕНОВ, НАНУ, *Туземцы Северо-Восточного Кавказа*. Санкт-Петербург, тип. А. Хомского и К.
- TARDY LAJOS 1980. *A tatárországai rabszolgakereskedeleme és a magyarok a XIII–XV. században*. Kőrösi Csoma kiskönyvtár 17. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TARDY LAJOS 1981. A keleti magyarok madzsar neve egy 1301. évi kaffai olasz okiratban. *Antik Tanulmányok* 28: 205–210.
- THURY JÓZSEF 1896. *A magyarok eredete, őshazája és vándorlása*. Budapest, Athenaeum.
- TРЕПАВЛОВ, ВАГИМ ВИНЦЕРОВИЧ 2007 = ТРЕПАВЛОВ, ВАДИМ ВИНЦЕРОВИЧ, *История Ногайской Орды*. Казань, Институт археологии им. А. Х. Халикова АН РТ.
- VÁSÁRY ISTVÁN 1975. The Hungarians or Mozars and the Mescers/Misers of the Middle Volga region. *Archivum Eurasiae medii aevi* 1: 237–275.
- ZIMONYI ISTVÁN 2005. *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Budapest, Balassi.

Források

- Abu'l-Fidá = ABU'L-FIDÁ 1348 (1970). *Takvīm al-buldān*. Tehran, Intisárát-i Bunjád-i Farhang.
- Abu'l-gázi = ABOUL-GHAZI BEHADOUR KHAN, *Histoire des Mongols et des Tatars*. LE BARON DESMAISONS kiad. St. Petersburg, Imperial academy of Sciences, 1874.
- Al-Biruni¹ = AL-BIRUNI 1934. *Kitab al-Taḥfīm li Awa'il Sina'at al-Tanjīm*. *Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology*. WRIGHT, RAMSAY s. a. r. London, Luzac.
- Al-Biruni² = AL-BIRUNI 1362 (1983). *Kitab al-Taḥfīm li Awa'il Sina'at al-Tanjīm*. JALAL AL-DIN HUMA'I kiad. Tehran, Majlis.
- AL-DIMASHQI 1866. *Cosmographie de Chems-ed-Din Abou Abdallah Mohammed ed-Dimichqui*. *Early Arabic Printed Books from the British Library*. A. F. MEHREN ford. Saint-Petersbourg, Académie Impériale des sciences.
- Derbend-náme = *Derbend-nâmeh or the history of Derbend*. KAZEM-BEK, ALEKSANDR kiad. St. Petersburg, Imperial Academy of Sciences, 1851.
- Ibn Battúta = *Voyages d'Ibn Batoutah, texte arab, accompagné d'une traduction*. DEFREMERY, CHARLES FRANÇOIS–SANGUINETTI, BENIAMINO RAFFAELLO s. a. r. Paris, Société asiatique, 1854.
- Isztorija = *История Казахстана в персидских источниках*. V. 2007. АБУСЕЙТОВА, М. Х. szerk. Алматы, Дайк-Пресс.

- Iyani = CAFER IYANI, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs. (Osmanlı-Macar mücadelesi tarihi, 1585–1595)*. İstanbul, Kitabevi, 2001.
- Edirne = XV–XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası. *Vakaflar–mülkler–mukataalar*. GÖKBİLGİN, M. TAYYIB s. a. r. İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1952.
- Matueriali = *Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII веков* (извлечения из персидских и тюркских сочинений) С. К. ИБРАГИМОВ–Н. Н. МИНГУЛОВ–К. А. ПИЩУЛИНА–В. П. ЮДИН kiad. Алма-Ата, Наука, 1969.
- Natanzí = NATANZÍ, MU'INEDDÍN, *Muntahab at-tavârih-i Mu'ini*. Teherán, 2004.
- Polo = POLO, MARCO, *Il milione. Prima edizione integrale*. LUIGI FOSCOLO BENEDETTO kiad. Firenze, Olschki, 1928.
- Rasíd ad-dín¹ = *Djami el-tévarikh. Histoire generale du monde par Fadl Allah Rashid ed-Din. Tarikh-i moubarek-i Ghazani, Histoire des Mongols*. BLOCHET, EDGAR kiad. Leyden, Brill, 1911.
- Rasíd ad-dín² = РАШИД-АД-ДИН, *Сборник летописей*. ХЕТАГУРОВ, ЛЕВ АЛЕКСАНДРОВИЧ ford. Москва–Ленинград, Академия наук, 1952.
- Rasíd ad-dín³ = RASHID AL-DIN, *The Successors of Genghis Khan*. JOHN ANDREW BOYLE ford. New York, Columbia University Press, 1971.
- Tevârih-i güzîde = *Tevârih-i Güzide Nuşret-Nâme (Giriş-metin-notlar-dizin-tıpkıbasım)*. KAYA, HARUN kiad. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

The *Madjar* ethnonym in the historical sources

Today, the self-designation of Hungarians is *Magyar*, which is found in very few languages. However, it is known in the Turkic languages, Arabic or Persian, usually in the form *Madjar*. It is a question of how long this has been used and who was named this way. It first appeared in the form of *Madjgar* among a group of Muslim geographers, the followers of the Djayhani tradition, and it most likely meant not the Hungarians who moved to the Carpathian Basin, but the Hungarians who stayed in the east. The name *Madjar* appears in many sources at the time of the Mongol conquests, the majority of which also apply to Eastern Hungarians, but it is also sporadically used for people living in the Carpathian Basin. It is clear that the Eastern Hungarians were scattered by this time, a part of them remained in the Volga region, another part of them merged with the peoples of the steppes, and a group moved to Anatolia with the Oguz tribes. It is noteworthy that when the Ottomans conquered a part of Hungary in the 16th century, they did not use the name *Madjar*, but *Üngürüs* (from Latin: *Hungarus*), and *Madjar* only became known among them later. Overall, the use of the name *Madjar* for today's Hungarians in Turkish, Arabic and Persian seems to be a secondary development.

Keywords: Hungarian ethnonym, *Madjar*, *Magyar*, Eastern Hungarians

Sudár Balázs
ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
sudarbalazs@gmail.com